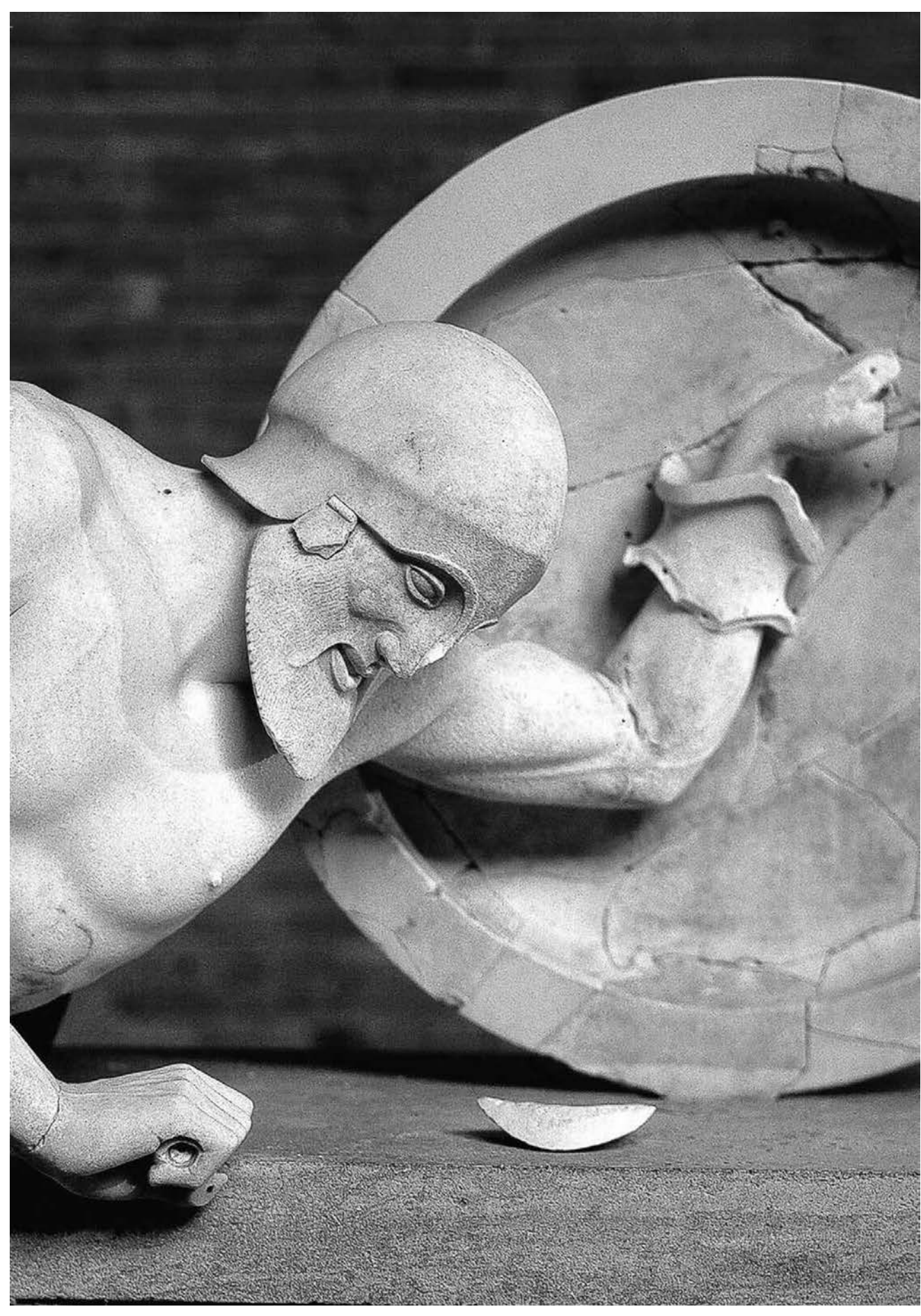

За редакцією
Умберто Еко

Харків
«Фоліо»
2016

Вступ

Марко Бетталлі

На стародавніх картах, неточних та дискусійних інструментах, які ми використовуємо для орієнтування під час подорожей у минуле, грецька історія обіймає величезну територію: фактично майже дві тисячі років минає від початку палацової фази мінойської цивілізації (близько 2000 р. до н. е.) до завершення Ахейської війни, останньої спроби відкритого повстання проти римлян (146 р. до н. е.); і залишимо осторонь

Хронологічні рамки

у цьому підрахунку не зовсім необґрунтовані спроби продовжувати грецьку історію *ad libitum* (вільно, на власний розсуд). Насправді, приймаючи один із критеріїв, що базується на поширеному в англосаксонському світі понятті *Hellenism* (яке може бути перекладене як еллінізм), звісно не позбавленому культурних впливів, можна було б перестрибнути не тільки 30 р. до н. е. (канонічну дату завершення елліністичної доби разом із кінцем Лагідської династії Птолемеїв у Єгипті), а й усю історію Римської імперії, аби досягти падіння Візантійської імперії 1454 року, якщо не сучасної Греції. Усе це, втім, видається менш неймовірним, якщо подумати як слід, виходячи за межі банального вислову про «компактність і високу самосвідомість, яка зазнала випробувань протягом століть еллінізму, і ще більше, якщо подумати про Візантію, новий Рим» (Поль Вен).

Такі масштаби, яких набуває грецька історія, значно «довша», ніж історія римська, не були її невід'ємними рисами завжди: історичні карти, як і географічні, насправді постійно оновлюються, інколи з об'єктивних причин (відкриття, нові придбання), але частіше з культурних мотивів, не завжди пояснюваних.

Колись територіальні межі нашої дисципліни були значно скромнішими: після незграбного вступу щодо «героїчної» та архаїчної епох вона обмежувалася оповіданнями про події, що відбулися між реформами Клісфена в Афінах (508 р. до н. е.) та «втратою грецької свободи» біля Херонеї (338 р. до н. е.), з додаванням вагомого розділу про Александра Великого (356—323 рр. до н. е.) та декількох коротких нарисів про наступний період, переважно щоб мати можливість передати спадок, з деякими зусиллями, римлянам і, відтак, римській історії: інша територія, відома краще та надійніше, у важливості та шляхетності якої ніхто не може сумніватися.

Така грецька історія у скороченому форматі, обмежена фактично класичною добою, є результатом *forma mentis* (форми мислення), значно потужнішої, ніж можна уявити, що, однак, співвідноситься з культурним підходом, який вже практикувався за часів Римської імперії, коли його використовували підпорядковані їй греки для того, щоб прославляти діяння своїх

Вік тільки класичний

співвітчизників часів «золотого віку», завершення якого було закріплено поблизу Херонеї. Ще сьогодні, наприклад, на шкільному рівні (та, у деяких ганебних випадках, на рівні університетської освіти), коли скорочується навіть той скупий час, що відведений на вивчення історії, мікенська доба і, ще частіше, доба еллінізму вочевидь стають жертвами цього скорочення, якщо не забуваються зовсім; але екскурсію на Акрополь та на розташований поблизу Пнікс, щоб послухати промо-

ву Перікла про афінську демократію, однак, не дасть пропустити своїм студентам навіть найнеуважніший викладач. Не перелічуючи все те, що видається вже незнищеним, зокрема для сформованих академічних традицій, зазначимо звичай розглядати грецьку та римську історії як дві роздільні та автономні області, між якими не тільки існують кордони, але які не позбавлені, однак, територій подвійного управління: неможливо, наприклад, не розглядати двічі, уперше в межах грецької історії, а вдруге — в історії римській, македонські війни (III—II ст. до н. е.). Так само переглядається хронологічна відстань, що позиціонує грецьку історію перед історією римською, тоді як вони постають у тривалішому вимірі синхронними й, таким чином, разом беруть участь у ширшій та культурно значущій історії Стародавнього Середземномор'я.

**Культура
Стародавнього
Середземномор'я**

Джерела

«Тиранія» класичної епохи — та, зокрема, міста Афіни — в історії Греції зароджується, у світлі останніх досліджень, від того, що навколо класичних Афін сконцентрована переважна кількість літературних джерел, наявних у нашому розпорядженні; не будемо забувати в цьому аспекті, що троє видатних істориків VI та V ст. до н. е., від яких до наших днів дійшло повне зібрання робіт, — Геродот, Фукидід, Ксенофонт — є афінцями або так чи інакше тяжіють до Афін.

У XVII і навіть у XVIII ст., коли перші кафедри, зосереджені на дослідженнях грецької цивілізації (історія зазвичай не вважалася ще окремою дисципліною), повільно та з ускладненнями прокладають шлях в європейських університетах, викладання грецької історії сутнісно відповідає наративам великих істориків та Плутарха (близько 46—120?). «Комплекс неповноцінності» порівняно з такими шанованими іменами, брак альтернативних джерел — таких як археологічні — сприяли цьому результату.

Домінування Афін

Звісно, *Altertumswissenschaft* («Наука про Античність»), промені якої розходилися з німецьких університетів на провідні європейські країни протягом XIX ст., виробила та вдосконала багато інших інструментів для своїх досліджень класичної античності. Проте непорушним залишилося домінування письмових текстів в ідеальній ієрархії джерел, наявних в історика.

Величезний простір, який сьогодні обіймає — не без певних складнощів — грецька історія, є результатом глибокої диференціації джерел, використовуваних істориками для її реконструкції. Розглянемо окремі випадки.

Мінойці та мікенці

Перше розширення грецької історії, вражаючи з погляду років, відбулося з приєднанням мікенської цивілізації та мінойської цивілізації на палацовій стадії. Ми говоримо про джерела: в цьому випадку очевидно є фрагментарність інструментарію, який ми використовували й далі використовуємо для пізнання та інтерпретації мінойського і мікенського світів; дані походять лише з археологічних розкопок, доповнюючись незначною кількістю письмових документів, переважно адміністративного характе-

Археологічні розкопки

ру, що збереглись на глиняних табличках, записаних складною писемністю, дешифрування якої Майклом Вентрісом (1922—1956) та Джоном Чедвіком (1920—1998) на початку 60-х років минулого століття було епопеєю, що нагадує про Шампольона (1790—1832) та багато інших захопливих історій, які читають підлітки, мріючи стати археологами.

Очевидними є й інші, крім наявних джерел, складові фрагментарності: мікенські царі — і ще більшою мірою мінойська цивілізація — видаються дуже далекими від Греції, насамперед з тієї точки зору, яку ми в загальних рисах можемо визначити як політичну: вертикальні структури, властиві обом цивілізаціям, на чолі з абсолютним правителем, який здійснює діалог із рівними собі хетськими або месопотамськими правителями, а інколи навіть з єгипетським фараоном, не мають нічого спільного з вимірами та політичною культурою *поліса*, зазвичай егалітарного.

Проте справедливим є також те, що елементи континуїтету очевидні. Серед них безпосередньо найбільше відчувається географічна безперервність; театром мінойської та мікенської цивілізацій було Егейське море з її найбільшим островом Крит,

Географічний та

лінгвістичний континуїтет

утім, Пелопоннес та вся Греція: Пілос Нестора знаходиться лише у декількох кілометрах від Спарти Менелая, а Мікени не дуже далеко розташовані від Афін, де, як говорять, царював Тесей. Однак важливішою є мовна безперервність: як демон-

струє розшифрування табличок лінійного письма В, мікенці та греки наступної доби розмовляли, по суті, однією мовою, хіба що з відмінностями в діалектах. Ми знаємо вже, що мова є тривалим чинником, важливішим для виявлення індивідуальності народу, незважаючи на те, що ДНК, культурні чинники та ін. дедалі чіткіше демонструють, як народи перебувають у хаосі взаємних перетинів, нашарувань, перемішувань різного роду. Насамкінець, не бракує й виразних культурних безперервностей, серед яких обов'язково слід згадати той факт, що мікенці та греки шанували багатьох спільних богів, формуючи живу та глибоко чутливу політеїстичну релігію.

Вочевидь, лінгвістична безперервність — а також певний культурний континуїтет, зокрема релігійний — не були доступними для мінойської цивілізації. Уможливує та робить культурно неминучим долучення мінойців до грецької історії той факт,

Палаці

що неможливо уявити мікенців без мінойців: перші перейняли багато їхніх характерних рис. Наведемо лише одну, найважливішу: ідею держави, в котрій центром була цілком специфічна

структура, якою у других поставав палац. Перші й другі є частинами одного світу: це певною мірою знали й греки, які насправді ввели Міноса — міфічного правителя Криту, від якого Артур Еванс (1851—1941) простежив ім'я цивілізації — всередину їхнього міфічного простору.

Греки та героїчна епоха

Надзвичайні культурні події, які наприкінці XIX ст. та у перші роки XX ст. завдяки відповідно Генріху Шліману (1822—1890) та Евансу привели до «вторгнення» спершу мікенської та згодом мінойської цивілізації до європейської історичної пам'яті, змушують пам'ятати про тонкий зв'язок, який завжди підтримував живу

пам'ять грецького світу про II тисячоліття до н. е., навіть серед самих греків архаїчної та класичної епох. Цей зв'язок утворюють міфічні оповідання, зокрема «Іліада» та «Одіссея».

Греки мали зі своїми попередниками зв'язки не менш складні, ніж наші, але зовсім інші. Вони не знали майже нічого, із суто історичного погляду, про мікенців та ще менше знали про стародавніх жителів Криту; насправді, їм не були відомі навіть імена правителів та відносно надійна хронологія. У них не було археологічних залишків, щоб оцінити їх та зруйнувати; передусім вони не мали тих інструментів, які сьогодні дають залишкам минулого можливість «заговорити». Завдяки роботі поколінь археологів у нас перед очима значно більше, хоча ми й маємо, так би мовити, 2500 років не на свою користь.

Проте у них, насправді, є Гомер. «Іліада» та «Одіссея» — «священні» книги греків, їхня «племянна енциклопедія» (Ерік Хевлок). Описані в них події належать до минулого, яке не дуже точно визначено, але принаймні частково пов'язується з мікенською добою. Усе обертається навколо Троянської війни, яка для мікенського світу означала його найвищий момент розвитку та водночас початок розпаду; як усі ми знаємо, Троянська війна — або, краще сказати, її короткий епізод — утворюють сюжет «Іліади» та перебувають у підґрунті великої частини оповіді «Одіссеї». На відміну від сучасних дослідників, котрі в нескінченному диспуті, поновлювати який тут не варто, мають виправдані сумніви щодо історичної реальності цієї війни, греки кожної епохи вірять без жодних вагань тому, що оповідає найвеличніший оспівувач їхньої колективної ідентичності. Поза сумнівом, Фуکیدід, котрий у нашій свідомості постає греком, найбільш вправним у роздумах про минуле та можливості його відтворення.

Той факт, що хронологічні координати цієї фідеїстичної (тієї, що базується на уявленні про переважання віри над розумом) віри видаються вже не надто переконливими, що вже неможливо якимось чином простягнути нитку достовірного та послідовного оповідання, не заважає грекам надавати величезного значення їхній героїчній епосі: не тільки у класичну добу й у наступні періоди, коли докази впливу Гомера на суспільство *polіsa* та на грецьку освітню систему були очевидними, й у *Dark Ages* («темні століття», перехідний період між мікенською та архаїчною епохами), коли культ героїв відправлявся на гробницях, що приписувалися видатним предкам — героям подій, котрих аеди (співці-професіонали Стародавньої Греції, яких утримували царі або громади) оспівували в кожній громаді, розкиданій басейном Егейського моря.

**Минувшина
та колективна
ідентичність**

**Героїчний культ
та континуїтет**

Архаїчна доба: проблеми методу

Внесок археології не обмежується збиранням даних щодо II тисячоліття до н. е. та *Dark Ages* у грецькій історії. Її результати також відіграють вирішальну роль у переоцінюванні — більш суттєвому та рельєфному — архаїчної доби (800—500 рр. до н. е.). Не випадково найавторитетніші дослідники архаїчної доби останніх десятиліть ма-